

Reidun Heggem og Hilde Bjørkhaug, Norsk senter for bygdeforskning

Fornuft og følelser – en odelslov til besvær

Innledning

Situasjonen for det norske landbruket er den samme som i det meste av OECD-området av utviklede land, det vil si at det er et stort frafall i tallet på bruk og brukere. Gjennomsnittsalderen på brukerne er høy (48 år i Norge), og det er en svak rekruttering til studieretningene for landbruk og naturbruk i de videregående skolene. Gjennom det første forskningsprogrammet for levekår og omstilling er det godt dokumentert at mange kan ha gode grunner til å forlate næringen (Rødseth 2002), eller la være å gå inn i en næring med synkende lønnsomhet (Jervell 2002). Et skrekksenario for landbruket kan være at mange dyktige og dynamiske brukere forlater næringen, samtidig som at de mest kunnskapsrike og kreative ungdommene velger å ikke gå inn. Primærlandbruket kan bli sittende igjen med de som har minst utviklingspotensial, og de som ikke finner andre utveier.

I St. meld. nr. 19 (1999-2000) «Om norsk landbruk og matproduksjon» står det blant annet at «landbruket trenger bønder som er motiverte og dyktige, og som forvalter ressursene aktivt. (...) For landbruket vil det være viktig å satse på ungdom som arbeidskraft og miljøskaper. Ungdom er en viktig ressurs, ikke bare som framtidig arbeidskraft, men også ved at de står for en

fornyelse som samfunnet er avhengig av.» Samtidig peker meldingen på at om «tilgangen på ung, nyutdannet arbeidskraft reduseres, går dette ut over bygdesamfunnets evne til fornyelse. Åpne og inkluderende bygdesamfunn er også viktig for rekrutteringen. (...) Det er lite kunnskap om prioriteringer og vektlegging av verdier blant de unge. Departementet mener det er behov for å klarlegge situasjonen og utvikle resultatindikatorer for rekrutteringen til næringen. Dette vil kunne gi større innsikt i hvordan rammebetingelsene og endringen av disse påvirker rekrutteringen.»

Landbruksdepartementet ønsker med andre ord å rekruttere motivert, dyktig og initiativrik ungdom til bondenæringen. Det er slike egenskaper næringen trenger, og dette er den ønskede framtidige norske bonden. Det kan likevel være en spenning mellom hva slags bonde eller bønder vi ønsker for framtiden og hvilken bonde eller bønder som faktisk realiseres og skapes gjennom landbrukspolitikk, -forvaltning, -utdanning og -praksis. Gjennom landbrukspolitikken og vektleggingen av landbrukets multifunksjonelle rolle presenteres dagens rekrutter overfor ulike idealtypiske bilder av framtidens norske bonde: «den økonomisk rasjonelle bonde», «kulturlandskapsforvalteren»,

Denne artikkelen er en del av prosjektet «Rekruttering til landbruket – et spørsmål om landbrukets rekrutter eller rekruttenes landbruk?». Prosjektet er finansiert av Norges forskningsråd. Forfatterne takker redaktørene av denne publikasjonen for nyttige innspill og kommentarer til artikkelen.

«bosetteren», «produsenten av trygg mat» og så videre. Rekruttering av «økonomisk rasjonelle bønder» er naturlig nok annerledes enn rekruttering av «kulturlandskapsforvaltere».

Vi har vært vitne til en endring fra bonden som den «statsgaranterte produsenten» på 1970-tallet, gjennom den «markedsorienterte bonden» på 1980-tallet til dagens «multifunksjonelle forsørger» av forbrukergoder. Det ser ut til at vi har sett begynnelsen av en utvikling fra bonden som kun produsent av matvarer til en som forsyner oss med en lang rekke goder av produkter, service og symbolsk verdi (Forbord og Johnsen 2004). Hvordan rekruttene selv tolker signaler som sendes ut om hvilken type bonde som prioriteres i framtiden, vil ha betydning for om de overtar gårdsbruket eller ikke. Dette er et perspektiv som blant annet er anvendt av Lønning (2000), og som understreker betydningen av hvilket inntrykk av bondeyrket som formidles til rekruttene. I rekrutteringssammenheng er dette ikke bare et symbolsk spørsmål. De ulike bondetypene som presenteres og defineres, blir også forsøkt realisert gjennom virkemiddelbruk og reguleringer i landbruket. De meninger og oppfatninger som framstilles både individuelt, kollektivt og politisk om bønder, og det praktiske handlingsrommet som aktørene i landbruket opererer innenfor, spiller en viktig rolle. Både de mulige livsstilene som forbindes med landbruket, så vel som de praktiske driftsformene som eksisterer, har relevans i rekrutteringssammenheng.

Daværende mat- og landbruksminister, Lars Sponheim, lanserte avskaffelse av odelsloven som et virkemiddel i arbeidet med å få motiverte og dyktige ungdommer inn i landbruksnæringen. Han fikk støtte av en rapport fra Econ analyse (Econ

analyse 2004) som slår fast at odelsloven virker hemmende og sementerende på omsetningen av landbrukseiendommer og dagens eiendomsstruktur. Econ-rapporten støtter Sponheim i at dagens odelslov med fordel kan avvikles. Econ-rapporten konkluderer med at odelsloven ikke er tilpasset dagens landbrukspolitiske mål.

På den andre siden er det blant landbrukets organisasjoner sterk enighet om at odelsloven bør opprettholdes, og at det er like viktig å opprettholde odels-/åsetesretten i dag som tidligere, da den er med på å motvirke at landbruksarealer blir ordinær handelsvare og spekulasjonsobjekt (Forbord og Bjørkhaug i denne publikasjonen). Den er med på å trygge det langsiktige og personlige eierskapet til landbruksressursene basert på prinsippet om bo- og driveplikt, og ivareta at generasjoners arbeid og kapital blir forvaltet av eieren til nytte for senere generasjoner (Norges Bondelags hjemmeside¹).

Hvor stiller så bøndene seg i denne diskusjonen? Problemstillingene i denne artikkelen er basert på *bøndernes* holdninger og tanker rundt odelsloven som et virkemiddel i rekrutteringsarbeidet. Hvilke synspunkter har bøndene på odelsloven, og hvilken innvirkning tror de at odelsloven har på rekrutteringen? Genererer odelsloven de rekruttene landbruket trenger? Analysene i artikkelen bygger på en kombinasjon av survey- og intervjudata.

Odelsloven

En kjapp gjennomgang

Odelsloven er et gammelt rettsfenomen med røtter tilbake til 1000-tallet (Gjerdåker 2001). Odelsjorda var slekts- eller ættejord og stod fra gammelt av i ei særstilling (Daugstad 1999). Opprinnelig knyttet odelsretten seg til jordareal på gårder, men

¹ <http://www.bondelaget.no/nyheter/dbafile43317.html> (28.08.2006).

ble etter hvert utvidet til å omfatte all fast eiendom på en gård som hadde odelsjord. Odelsjord² betyr direkte oversatt «den beste jorda» (Forbord 2006). Odelsretten har opp gjennom tidene sikret slekten eiendomsretten til jorda og bidratt til at den blir holdt i hevd av dem som er best egnet til det. Odelsretten har også hindret oppsamling av mye jord hos en slekt. Lov av 28. juni 1974 nr. 58 om odelsretten og åsetesretten (odelsloven) trådte i kraft 1. januar 1975. Den erstattet den gamle odelsloven fra 1821. Kvinner ble i prinsippet odels- og åsetesrettslig likestilt med menn i 1974-loven. Odelsloven ble endret slik at det eldste barnet, uavhengig av kjønn, fikk best odelsrett. I dag har kvinner odelsrett til jorda på lik linje med menn. Lovendringen var et resultat av viljen til likestilling ellers i samfunnet, ikke etter krav fra bøndene selv. Kvinnerekutteringen til bondeyrket har gått sakte framover i tiårene etter, men det har hele tiden vært store forskjeller etter størrelse på bruket. På større bruk har langt flere menn enn kvinner tatt over ved generasjonsskifte (Gjerdåker 2001). Odelsloven er senere endret flere ganger, senest ved lov av 4. mai 2001 nr. 17.

Odelsrett er den retten som en person og dennes etterkommere har til å innløse odelsjord eller få odelsjord utlagt på skifte. Etter dagens odelslov har eldste barn i søskenflokket best odelsrett, uavhengig av kjønn. Videre har eldste barns etterkommere bedre odelsrett enn nest eldste barn og vedkommendes etterkommere. Når en odelsberettiget overtar gården, utløses bo- og driveplikt. Dette innebærer at erververen må bosette seg på bruket innen ett år og deretter bebo og drive eiendommen for egen regning i et visst tidsrom. Bo- og driveplikten er på ti år når eiendommen

er overtatt ved odelsløsning, det vil si at odelsretten er benyttet til å drive bort en annen person som allerede hadde tatt over eiendommen. I andre tilfeller er bo- og driveplikten fem år (Forbord 2006). Når bruket ikke er overtatt ved odelsløsning, kan driveplikten oppfylles ved at jordbruksarealet leies bort som tilleggsjord til en annen landbrukseiendom i minst ti år. Avtalen må være skriftlig og føre til gode driftsmessige løsninger. Boplikten oppfylles ved at eieren tar eiendommen i bruk som sin reelle bolig, det vil si at vedkommende er registrert i folkeregisteret som bosatt på eiendommen.³

Odelslovutvalget ble oppnevnt 21. september 2001 for å evaluere virkninger av og fremme forslag til endringer av odelsloven. Konklusjonen fra Odelslovutvalget står å lese i NOU 2003: 26: «Om odels- og åsetesretten». Konklusjonen til et klart flertall i Odelslovutvalget er at odelsloven bør opprettholdes, men forenkles og moderniseres på flere sentrale punkter. Et samlet utvalg vil heve arealgrensen for odlingsjord, og flertallet vil heve den nedre grensen for jordbruksareal fra 20 dekar til 50 dekar. Etter dette forslaget vil dagens rundt 130 000-140 000 odelsbruk bli redusert til anslagsvis 80 000-90 000 odelsbruk. Hele utvalget går inn for at den alminnelige løsningsfristen reduseres fra ett år til seks måneder, noe som vil medføre at kjøper og selger av odelsgården får en raskere avklaring av situasjonen. Utvalget vil også gi adgang til å kreve at de odelsberettigede innen to måneder tar standpunkt til om de vil overta eiendommen, samt oppheve overgangsbestemmelsen som sikrer at menn født før 1965 har bedre odelsrett enn kvinner (NOU 2003:26).

² I oldnordisk het ordet «odal» som betyr «det beste av noe». Odelsjord betyr da direkte oversatt «den beste av jorda», det vil si den dyrka jorda i motsetning til utmark (Gjerdåker 2001).

³ <http://odin.dep.no/lmd/norsk/dok/regelverk/020021-250036/dok-bn.html> (28.08.2006).

Når det gjelder rekruttering og odelslov, slår utvalget fast at odelsretten fortsatt er positiv for den som skal forberede seg på en framtidig karriere som bonde, i og med at odelsretten gir han/henne «sikkerhet» for at vedkommende en gang får overta eiendommen. Dette gjelder særlig for kvinner som vil overta gården. I sin høringsuttalelse til endring av odelsloven framhevet også likestillingsombudet dette poenget, at odelsloven slik den er utformet i dag, sikrer odelsjentene en forutsigbar rett til overtagelse av gården.⁴ Det tar tid å endre etablerte normer for hva som er egnet arbeid for jenter og for gutter. Jenter har foreløpig ingen tradisjon for å overta gårder, og ofte vil odelsjenta befinne seg i en konkurransesituasjon overfor eventuelle yngre brødre. Odelslutvalget bemerker derfor at odelsloven kan ha relativt stor betydning for den som ønsker å overta gården, mens den ser ut til å ha mindre betydning for den som ikke ønsker å overta. Utvalget mener ellers at odelsrett til de minste landbrukseiendommene kan slå uheldig ut med tanke på rekruttering. Det vises særlig til at det for disse eiendommene er vanligere, og dessuten lettere, å få fritak fra boplikten enn for de større eiendommene (NOU 2003:26).

Tradisjon og modernitet – plikt og fritt valg?

Det har etter hvert blitt mange som har satt søkelyset på spenningen mellom det moderne og det tradisjonelle i en landbrukssetting (Daugstad 1999; Lønning 2000; Siverts 1979; Sletten 2004), og odelsloven blir i flere sammenhenger brukt som selve symbolet på det tradisjonelle og videreføringen av de verdiene som knyttes til det tradisjonelle landbruket. Odelsoven har for mange skapt en situasjon som bærer preg av at det å være født på et gårdsbruk er forpliktende, både for

odlingen og for andre søsken. Et begrep som plikt blir derfor sentralt i en diskusjon rundt odelsloven.

Et viktig kjennetegn og et viktig stikkord som blir brukt av mange for å beskrive den tida vi er inne i, er derimot motsetningene til plikt: frihet eller individualisme (Baumann 2001; Beck 1992, 1997; Giddens 1990, 1991; Lash 1992). Også innenfor arbeidslivet er dette vurdert som et viktig utviklingstrekk. Dag Jørund Lønning beskriver forholdet mellom plikt og frihet eller fritt valg som et epokeskifte fra det tradisjonelle til det moderne:

«Mange har freista å setja namn på vår tid: det postindustrielle, informasjonssamfunnet, seinmoderniteten, det postmoderne. Omgrepa peikar alle inn mot at me i dag står midt i eit omfattande epokeskifte, eit skifte som kallar på nye spørsmål og svar, og produserer nye drivkrefter, utfordringar, hindringar og utvegar. To kjerneomgrep er val og individualitet. Individuelle interesser, lyster og val spelar ei stendig viktigare rolle i samfunnsutviklinga. Eg vil skapa mitt eige liv, og mitt eige livsrom. Ein måte å skildra epokeskiftet på er difor gjennom omgrepsparet plikt og val.» (Lønning 2000, s. 55).

Bygda ses ofte som byens motsetning, en antagonisme som i regelen tolkes langs en dimensjon mellom det tradisjonelle versus det moderne. Livsstiler og levemåter som har sin sosiale forankring i bygdesamfunnene, blir ut fra en slik synsvinkel gammeldags og avleggs. Men de moderniseringsprosessene som kjennetegner samtida, rammer også bygdene med sine sterke endringer i sysselsettingsmønster, globalisering av kapital og kultur, og samtidig individualisering av enkeltindividet (Krange

⁴ <http://www.likestillingsombudet.no/horingsuttalelser/odelslov2003426.html> (18.08.2006).

2004, s. 74). Reidar Almås uttalte følgende i Nationen i juni 2006: «Norske bygder er moderne. Det er ikke noe land i verden det er mindre forskjell på by og bygd når det gjelder moter og trender. Distriktene er oppdaterte, rett og slett.»

Odelsloven, et symbol på det tradisjonelle

Hva er det så med odelsloven som gjør at den blir et symbol på det tradisjonelle? Hva er de tradisjonelle elementene i odelsloven?

La oss sitere redaktør i Nationen i 1919, Thorvald Aadahl:

«Derfor er spekulasjonssalg av landeiendom en slik forbrydelse mot slegten. Også mot dens sidegrener. Drevet i større utstrekning er gaardssalg en forarmelse av folkesjælen, en sterk faktor i samfunnets oppløsningsproses, en utvasking av det verdifulle hos bondestanden. For der er noget som ikke kan følge eiendommen i salg, noget der ikke kan kjøpes for penger, noe den reformatoriske 'jordbrukspolitik' ikke-bønder mangler forutsetninger for at forstaa og regne med. Men bønder vet at vurdere dette, og vil til det ydterste verne om det, verne odelsideen mot angrep, enten de kommer fra bolschevikernes gratis-annamelseslyst eller fra 'restdemokratenes' mere kultiverede anneksonsmanøvrer.» (Redaktør Thorvald Aadahl i Nationen, 1919)⁵

Odel er både gammel tradisjon og gammel lov i Norge. Historiker May-Brith Ohman Nielsen skriver i sin avhandling i historie at stabiliteten i de juridiske og politiske forholdene som konstituerte bondesamfunnet, var svært stor i Norge. Odelsretten var fundamentet i denne økonomiske og sosiale samfunnsstrukturen og var derfor

det tyngste av alle symbolene som viste bøndernes standsprivilegium og særstilling i samfunnet (Nielsen 1997, s. 22). Hun skriver videre at slektsfølelsen måtte utvikles som bondesamfunnets generasjonssolidaritet. Generasjonssolidaritet var det viktigste båndet i det sosiale sikkerhetsnett til bondefamiliene. Slektsfølelsen skulle motivere bondeungdommen til å bli på bygdene i lojalitet mot familiegården og generasjonene før dem. Foreldre fikk lite arbeidshjelp fra barna sine om de flyttet så snart de var konfirmert (Nielsen 1997, s. 107).

Norsk Landmandsforbund (1916) prøvde å utvikle forståelsen for at det fantes et felles «bondesyn» på tvers av alle landsdeler, en felles forståelse av rett og galt i samfunnet som enhver bonde utviklet gjennom sitt arbeide med jorda, og som ble forsterket av den kulturelle og mentale arven de overtok fra sine forfedre. Å være av bondeslekt var å tilhøre en egen kultur med sine egne tenkemåter og verdier som var så fundamentale for enkeltindividet at også bondebarna tok dem med seg når de flyttet ut (Nielsen 1997, s. 116).

Vi ser klare spor av de gamle tankene og vurderingene i dagens landbruk. Odelsloven har for mange skapt en situasjon som bærer preg av at det å være født på et gårdsbruk er forpliktende, både for odlingen og for andre søsken. Gunnlaug Daugstad finner i sin studie at det kan se ut til at en person som tar over et bruk på odel, blir positivt bekreftet av andre personer i omgivelsene. Ut fra sosialisering, oppdragelse og internalisering av verdier vil en person vite dette, og disse verdiene blir fastsatt i ett sett av regler, ideer og ideal om «hvordan ting skal være». Verdenssettelsen blir nedfelt i form av følelse av plikt og moralsk ansvar (Daugstad 1999).

⁵ Hentet fra Nielsen (1997).

Daugstad påpeker at det ser ut til å være et ideal å la gårdsbruket gå til en «arving av blod». Bønder ser ut til å se på seg selv som bærere av en bygdekultur som en kan føre videre gjennom generasjoner, og det vil si at man ideelt sett skal kunne spore blodsband mellom arvelater og arving. Kunnskapen man får både fra direkte og overført erfaring, gjør at en person som er oppvokst på et gårdsbruk, skiller seg fra en person som ikke er oppvokst på et gårdsbruk, i verdier, normer og fortolkninger av landskapet (Daugstad 1999). Lønning påpeker at odelsloven ble til i det vi kan kalle et pliktsamfunn. Nå, derimot, står vi i det motsatte, i et samfunn der «alt er mulig» (Lønning 2000, s. 68).

Vi skal gå nærmere inn på hva som er sentralt i et samfunn der «alt er mulig». I det kommende vil vi beskrive bakgrunnen for tanken om individualisering som den er formulert hos sosiologen Ulrich Beck, med utgangspunkt i de to stikkordene *plikt* og *valg*. Individualisering blir i denne sammenhengen symbolet på det moderne.

Individualisering

Beck betegner individualisering som den sentrale kulturelle impulsen i det samfunnet som har risiko som basis. I dette samfunnet har individet mistet de tradisjonelle nettverkene og må stole på seg selv og sin egen individuelle skjebne med alle de risikoer, muligheter og motsetninger dette medfører. Nesten alt blir avhengig av avgjørelser og valg (Beck 1992). Individualisering innebærer derfor økt frihet fordi båndene til eksempelvis arbeidet og familien blir borte. Men dette er en frihet som er tuftet på en destabilisering av selve samfunnsstrukturen (Beck 1997). Beck beskriver *egget liv* som:

«... avtradisjonisering, frigjøring fra forhåndsgitte sikkerheter og forsørgelseshensyn. Det egne liv blir på grunnleggen-

de vis et risikofylt liv. Normalbiografien blir (tilsynelatende) til valgbiografi, til risikobiografi, i den forstand at (nesten) alt blir avhengig av avgjørelser. Samtidig er det oppreiste individ ... neppe ennå i stand til å begrunne de uunngåelige avgjørelsene og ta ansvar for deres mulige konsekvenser.» (Beck 1997, s. 134)

Analysene av destabilisering på samfunnsnivå handler altså ifølge Beck om økt frihet, flere valgmuligheter og mer personlig ansvar for individene. Individer overlates i sterk grad til seg selv og sine egne refleksive kapasiteter (Krange 2004, s. 36). Individet stilles overfor uoversiktlige handlingsalternativer, svakt normtrykk og få samfunnsmessige orienteringspunkter. Ansvar er overført fra det kollektive nivået til individet selv. Ifølge individualiserings-teorien kan friheten innebære vanskelige valg. Med økt frihet følger økt personlig ansvar og fare for selvforskyldt marginalisering. Individualisering assosieres med økt frihet og økte muligheter for folk til selv å velge hvilket liv de vil leve (Krange 2004, s. 36). Økt individualisering kan også ifølge Krange være noe de unge selv er med på å utvikle ved å overskride de sosiale føringer og kulturelle sporer til praksis, som kan finnes i deres bakgrunn (Krange 2004, s. 17).

Beck hevder at tradisjonelle bakgrunnsvariabler som klasse, kjønn, yrke og sivilstand ikke lenger er holdbare for å gi innsikt i samfunnslivet (Beck 1992).

«The attachment of people to a 'social class' has nevertheless become weaker. It now has much less influence on their actions.» (Beck 1992, s. 92)

I et samfunn som er preget av radikal individualisering, ligger nemlig ikke årsakene til folks ulike tilpasninger på det planet. Sammenhengen mellom fortid, nåtid og

framtid er brutt. Individualiseringstenen medfører at den klasse- og/eller kjønns-spesifikke sosialiseringen det sosiologiske perspektivet setter fram, ikke lenger har relevans (Krange 2004). Sosialiseringssprosessen har ikke lenger den samme påvirkningen eller de samme føringene.

Beck snakker om at moderniseringen fører til en tredelt individualisering. For det første er det en løsrivelse fra historisk gitte sosiale mønstre og forpliktelser i betydning av tradisjonelle former for dominans og eksistenssikring (the liberating dimension). For det andre er det et tap av den tradisjonelle sikkerhet med hensyn til praktisk kunnskap, skjebne og grunnleggende normer (the disenchantment dimension). Og for det tredje er det en ny type sosial overgivelse eller integrasjon (the reintegration dimension) (Beck 1992, s. 128).

Krange hevder at analysen av individualiseringstendensene beveger seg på flere nivåer. For det første er det et institusjonelt nivå som handler om at folk stilles overfor flere valg eller handlingsalternativer. For det andre er det et individuelt nivå som går på hvordan man velger, og hvilke handlingsvalg folk faktisk tar. For det tredje er det et kulturelt nivå. Dette nivået handler om individualisering som sentral meningsdimensjon i kulturen. Nivåene kan ikke betraktes som uavhengige av hverandre, men man kan heller ikke forutsette noen lovmessighet i sammenhengen mellom dem (Krange 2004, s. 52). Det er derfor et empirisk spørsmål hvorvidt det individuelle nivået følger den institusjonelle individualiseringstendensen. Konsekvensene av en avviking av odelsloven skulle da føre til et landbruk som består av

bønder som driver gården ut fra «det frie valg».

Datamateriale

Denne artikkelen bygger på analyser av data fra tre kilder: Bygdeforsknings spørreundersøkelse Trender i norsk landbruk (Trendundersøkelsen), 2004, Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen, 2002 og kvalitative intervju med 28 bønder i ulike aldersgrupper, kjønn og produksjoner. Disse intervjuene ble gjennomført i 2004 og 2005.

Bygdeforsknings trendundersøkelse er en spørreundersøkelse blant norske gårdbrukere. Definisjonen av gårdbruker er i denne sammenhengen personer som er hoveddrivere på gårdsbruk med et dyrket areal på minst 5 dekar.⁶ I 2004 svarte 1 712 bønder på undersøkelsen, noe som ga en svarprosent på 54,5 prosent. Dette er en tilfredsstillende høy svarprosent. Tester på utvalgte variabler har vist at det ikke er betydelige avvik mellom sammensetningen av bøndene som deltok i Trendundersøkelsen 2004 og den norske bondebefolkningen. Det er derfor grunnlag for å betrakte Trendundersøkelsen 2004 som representativ for norske bønder i sin helhet (Rye og Storstad 2004).

Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 2002 ble gjennomført mellom januar og april 2002. 1 552 personer ble intervjuet, både hovedbruker og partner (Vågane 2002). Utvalget ble trukket på grunnlag av søknader om produksjonstilskudd i jordbruket, noe alle med dyr eller jordbruksareal i drift har rett til. Det er ingen krav om at en viss andel av inntekten eller arbeidstiden for noen av husholdningsmedlemmene skal være knyttet til

⁶ Valget av 5 dekar som grense kan diskuteres. Valget følger SSBs operasjonalisering i Levekårsundersøkelsen blant landbruksbefolkningen 2002, men med ett unntak, nemlig at bruk mellom 5-20 dekar er utelatt i SSBs undersøkelse hvis de ikke har noen husdyrproduksjon (Rye 2004).

bruket. Dette betyr at det benyttes en vid definisjon av gårdbruker og landbruksbefolkning. Svarprosenten var 79, og det må anses å være høyt (Løwe 2004).

Informantene til de kvalitative intervjuene ble rekruttert via landbrukskontoret i den kommunen der de bodde. Vi har gjennomført intervju i til sammen ni kommuner, i Øst-, Vest- og Nord-Norge, men med et tyngdepunkt av kommuner i Midt-Norge. Kommunene ble valgt ut fra hovedtyngde av produksjon i kommunen (grønnsaker, korn, melkeproduksjon eller sauehold). Kommunene representerer også en variasjon i produksjonsforhold og klima (kyst, innland, fjell), og i tillegg er de vurdert ut fra avstand til større tettsted/by. Gjennom et samarbeid med landbrukskontoret i de enkelte kommunene ble det sendt ut et spørreskjema på én side, utarbeidet av Bygdeforskning, til et utvalg gårdbrukere. Gjennom å fylle ut skjema og markere interesse for et intervju ga informanten samtykke til å bli ringt opp av forskerne for å gjøre intervjuavtale. Omtrent 40 skjema ble sendt ut i hver kommune, og responsen på skjemaene var god (mellom 30 og 50 prosent positive svar). Spørreskjemaene inneholdt informasjon om bondens kjønn og alder, viktigste produksjon og størrelsen på denne. Gjennom spørreskjemaet viste informanten sin egen overtagelsesstatus (odel eller kjøp), om der fantes

potensielle overtagere og bondens tanker om mulig rekruttering på eiendommen. På grunnlag av dette kunne vi plukke informanter med varierte muligheter og framtidsutsikter for sine gårdsbruk til våre intervju. Det har ikke vært en målsetting at informantgruppen skulle gjenspeile en statistisk representativ gruppe norske bønder, men heller å skulle representere et mangfold av «vanlige» norske bønder. Vi har derfor valgt en strategisk utvalgs-metode. For å framskaffe variasjon er for eksempel både kvinner, bønder med økologisk produksjon og grønnsaksprodusenter overrepresentert i vårt materiale sammenlignet med andelen de utgjør av landssnittet. De kvalitative intervjuene hadde som utgangspunkt å avdekke forhold rundt temaet rekruttering til landbruket. Odelsloven kom svært ofte opp som en viktig faktor i samtalen. Intervjuene ble i utgangspunktet gjennomført med hovedbruker alene, men i noen tilfeller var også partner/ektefelle til stede. Hvordan vi bruker data blir beskrevet innledningsvis til den kvalitative analysen. Vi presenterer først resultater fra de statistiske analysene.

Bøndenes generelle holdning til odelsloven

I Bygdeforknings trendundersøkelse fra 2004 ble respondentene bedt om å ta stilling til følgende påstand: «Odelsloven bør opprettholdes» med svaralternativer på

Tabell 1. **Holdning til odelsloven fordelt på alder, vilje til å oppmuntre barna til å overta og om de har noen i familien til å overta. 2004. Prosent**

	Alle					Oppmuntre barna til å ta over? ¹			Har du noen til å ta over bruket?		
		18-39	40-49	50-59	60+	Ja	Nei	Vet ikke	Ja	Nei	Vet ikke
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100	101	101
Vil endre	56	65	64	56	39	50	68	61	52	70	61
Være som før	44	35	36	44	61	50	32	39	48	31	40
Antall svar	1 670	315	493	486	326	749	221	455	977	174	519

¹ Her er det bare de med barn som har svart.

Kilde: Trender i norsk landbruk 2004, Norsk senter for bygdeforskning.

en skala fra 1 «helt uenig» til 5 «helt enig». Med utgangspunkt i dette spørsmålet får vi et innblikk i bøndernes overordnede holdning samt skillelinjer når det gjelder om spesielle grupper innehar mer eller mindre positiv oppfatning om å opprettholde odelsloven. I grove trekk kan vi si at respondentene fordelte seg i to grupper. I analysen slo vi sammen alternativene «delvis enig», «både–og», «delvis uenig» og «helt uenig». Denne gruppa tolker vi som en gruppe som på et eller annet nivå vil at odelsloven skal endres eller utgå. De som svarte «helt enig» på påstanden er de som er for odelsloven slik den står i dag. 56 prosent mente at odelsloven på et eller annet vis må gjøres noe med, mens 44 prosent var helt enig i at odelsloven bør opprettholdes (tabell 1). Dette viser at det er blandede følelser hos de norske bønderne når det gjelder odelsloven.

Tabell 1 viser at ønsket om opprettholdelse av odelsloven stiger med stigende alder, og ønsket om opprettholdelse er sterkere hos dem som vil anbefale barna å ta over, og dem som faktisk har noen i familien som vil ta over. Dette stemmer overens med at odelsloven representerer noe tradisjonelt og kanskje konservativt med tanke på at det er de eldste bønderne som er mest opptatt av å opprettholde odelsloven. Samtidig ser vi altså, ikke uventet, at det er blant dem som i utgangspunktet er ivrige etter å anbefale barna til å ta over, og dem som faktisk har barn som kan ta over, at det er

flest som er tilhengere av opprettholdelse av odelsloven.

Vi satte innledningsvis fokus på begrepsparet plikt og fritt valg. Vi koblet det så til et annet begrepspar: tradisjonelt og moderne. Odelsoven ble brukt som eksemplifisering på det tradisjonelle og på begrepet plikt. I Levekårsundersøkelsen for landbruksbefolkningen 2002 ble det stilt et spørsmål som dreide seg om hvor viktig opplevelsen av plikt var for å ta over gården. Respondentene skulle ved hjelp av en ti punkts skala der 1 tilsvarte «ikke viktig» og 10 tilsvarte «svært viktig», svare på viktigheten av påstanden «Jeg føler det som en plikt å drive gården videre» som årsak til at de drev gårdsbruk. I tabell 2 er kategoriene 1-3 slått sammen til «uviktig», 4-6 er «middels viktig», og 7-10 betyr at plikt til å drive gården videre var «viktig» grunn til å ta over gården.

Spørsmålet om plikt som en årsak til å ta over gårdsbruket ble presentert for respondentene sammen med en rekke andre mulig årsaker til å drive gårdsbruk. Tabell 2 viser at 57 prosent svarte at de på et eller annet nivå mente at plikt var viktig for å ta over gården. Totalt krysset nær en av fem av for kategori 10, som betyr svært viktig. Selv om andre faktorer som interesse for et liv på bygda, gode oppvekstvilkår og interesse for natur og samfunn anses som viktigere årsaker av flere, synes hensynet til foreldre, forfedre og kommende generasjoner, eller «plikten», å veie tungt for mange norske gårdbrukere (Løwe 2004, s. 4).

Tabell 2. **Hvor viktig er: «Jeg føler det som en plikt å drive gården videre» som årsak til å være gårdbruker? 2002. Prosent**

Totalt	100
Uviktig	20
Middels viktig	23
Viktig	57
Antall svar	1 408

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant landbruksbefolkningen 2002, Statistisk sentralbyrå.

Kvalitative intervju

De kvantitative dataene gir oss et oversiktsbilde av bøndernes holdninger til odelsloven. I neste del av artikkelen skal vi forsøke å forstå hva som ligger under bøndernes svar – hvilke argumentasjonsrekker det er som ligger bak svarene som gis i

spørreskjemaet. Vi har fokusert spesielt på hvordan de som er negative til odelsloven, begrunner sine syn, og hvordan disse er rotfestet i deres mer helhetlige forståelse av norsk landbruk.

Vi har analysert 28 dybdeintervju med bønder (kvinner og menn) og en del partnere. Utgangspunktet for intervjuene var rekruttering til landbruket og hvordan de vurderte diverse forhold som kunne påvirke dette. De aller fleste nevnte odelsloven som et viktig virkemiddel. Hvilket fortegn de satte foran odelsloven som virkemiddel, varierte derimot. Analysen har ikke til hensikt å gjengi et statistisk representativt bilde i tråd med den fordelingen vi viste i tabell 1 ovenfor. Den følgende analysen tar utgangspunkt i det interessante faktum at over halvparten av Norges bønder ønsker seg en endring av odelsloven, noe som står i kontrast både til Odelslovutvalgets konklusjoner, og til synspunkter som Landbruks- og matdepartementet samt bøndenes organisasjoner framsetter i Forbord og Bjørkhaugs artikkel i denne publikasjonen.

Vi skal i det følgende gå gjennom en argumentasjonsrekke som ble synlig under analysen av intervjuene, og det er nærliggende å tenke seg at fortellingene kan representere noen av dem som krysset av for ønske om endring av odelsloven i spørreskjemaet. Målsettingen med analysen er gjennom sitater å presentere et komplekst forhold til odelsloven.

Sitatene representerer ti av våre informanter. Sitatene har ikke som formål at hver enkelt case skal representere seg selv, som sin egen historie, men representerer et kritisk blikk på odelsloven. Vår framstilling av data kan ikke generaliseres til en spesiell andel eller gruppe av bønder, men gjennom fortellingene og de begrunnelser som presenteres, begir vi oss ut på det Payne og Williams (2005) kaller en *moderatum* ge-

neralisering, det vil si: Aspekter av studien kan bli sett på som eksempel på et større gjenkjennbart sett av trekk. På den måten kan vi vurdere hvordan og om våre funn er relatert til annen relevant forskning.

Odelsloven som et gufs fra fortiden

Mens mange respondenter var godt fornøyd med odelslovens funksjon, var den holdningen som ligger til grunn for de fleste av de kritiske respondentene at odelsloven representerer noe som er gått ut på dato. Den er en del av tradisjonen som trenger fornyelse.

«Odelsloven er i ferd med å bli gammeldags. Den var jo sterk før, men det å overta og drive gård i dag, det krever såpass mye. De som hadde odelsrett før, de ga pokker i utdanning. De kunne det mest nødvendige, de som skulle overta gården, men det er ikke godt nok i dag, det krever økonomisk innsikt, det krever teknisk innsikt, og det kreves utdanning på både det ene og det andre planet. Så sann sett har ikke odelsloven den misjonen lenger, egentlig.» (Mann, 45 år)

Vi ser her at odelsloven blir vurdert som gammeldags, og at den ikke tar høyde for de nye kravene som stilles til dagens bønder. Det er ikke lenger tilfredsstillende å gå i hælene på mor og far og lære seg bondeyrket gjennom erfaring. Det blir hevdet at man må ut og skaffe seg ny og relevant kompetanse for å være i stand til å ta over en gård. Odelsloven blir altså vurdert som noe som ikke «henger med i svingene», og som ikke er en del av en nødvendig utvikling.

Det teoretiske utgangspunktet for denne artikkelen er overgangen mellom det tradisjonelle og det moderne. I den sammenhengen blir bygda og det rurale ofte sett på som motsetningen til byene og det urbane også i et tradisjonelt/moderne perspektiv.

Likevel fokuseres det på at Bygde-Norge har utviklet seg til å bli mer moderne, men at gamle tradisjoner og institusjoner er med på å hindre en videre utvikling i denne retningen, noe det følgende sitatet er et eksempel på:

«Bondelaget er drygen konservativ, vi er litt mer radikale her i kommunen, for å si det sånn. Jeg føler det. Vi er litt mer frampå. Det er for mye ku (liten latter). Ikke for å si noe negativt om det altså, men jeg synes det har vært litt sidrumpa, i forhold til odelsloven for eksempel, det er helt grusomt. Det har jo egentlig ikke med Bondelaget å gjøre, men det har jo med Bondelaget sine medlemmer, for (...), men det er for mye sidrumpa. Odelsloven skulle vært avskaffet for lenge siden, etter min mening, da. For den er jo avleggs.» (Mann, 45 år)

Her blir Norges Bondelag nevnt som en kilde til videreføring av utrangerte tradisjoner og som et hinder i utviklingen mot det moderne. Bondelaget stilte seg positivt til odelsloven i sin høringsuttalelse i sammenheng med den nye NOU-en som kom i 2003 (NOU 2003:26) og uttalte:

«Det er like viktig å opprettholde odelsretten i dag som tidligere fordi den uttrykker det langsiktige og personlige eierskapet til landbruksressursene. Odelsloven motvirker også at landbruksarealer blir ordinær handelsvare og spekulasjonsobjekt.»

At dette også er dagens holdning i Bondelaget, bekreftes i Forbord og Bjørkhaug (i denne publikasjonen). Medlemmer og organisasjon er ikke udelte enig i og opptatt av bevaring av odelsloven.

Alt i alt dreier det seg om at noen bønder vurderer en del gamle tradisjoner som hemmende i en nødvendig utvikling. Det blir vurdert dit hen at det viktigste er at

gården blir ført videre, og at man bør føle glede ved at livsverket blir videreført og opprettholdt, slik denne bonden sier, som har kjøpt bruket:

«Jeg håper at jordbruket går over i litt mer (...), det er egentlig veldig sørgelig, de tradisjonene, men det ødelegger litt for jordbruket. Ja, hadde det ikke vært bedre om man flyttet, sånn som han som bodde på gården her før, og når han kommer opp hit på besøk, så synes han det er kjempeartig å se at det foregår aktivitet, det er dyreliv. Altså, det er full aktivitet, og det er en glede for ham.» (Mann, 40 år)

Det er altså det at gården i det hele tatt er bebodd og blir drevet som ble framhevet som viktig, og ikke hvem den blir drevet av.

På bakgrunn av disse sitatene ser vi at disse bøndene anser odelsloven som en del av en gammel tradisjon. En tradisjon som forhindrer fornying, og som er konservativ og stagnerende. Dette handler både om kompetanse og holdninger som videreføres gjennom odelsloven, og som hemmer nytenking og utvikling.

Med dette som utgangspunkt setter bøndene søkelys på to hovedproblemer som odelsloven ifølge dem kan medføre. Disse to problemene er for det første *rekruttering av bønder med manglende motivasjon og kompetanse*, og for det andre er det en *hindring for rekruttering av bønder med positiv motivasjon og kompetanse*.

En bonde av tvang

Som sagt innledningsvis har vi sett studier som viser at odelslov og det å være odling kan gi en selvpålagt følelse av plikt og forventning fra omverden (Daugstad 1999). Bakgrunnen for odelsloven var nettopp å utvikle en generasjonssolidaritet. Dette

var for å motarbeide trenden med at stadig flere unge gikk ut av næringen. Dette sosiale fundamentet som odelsloven var tuftet på, er ikke lenger så sterkt. Det som tidligere ble sett på som en fordel for landbruket (nemlig det at de unge følte forpliktelse), blir nå vurdert som negativt i form av at plikt ikke medfører noe positivt. Unge bønder som ikke er motivert og ikke har lyst, vil etter all sannsynlighet ikke bli gode bønder:

«Den som skal kjøpe en gård, må gjøre det av egen fri vilje. Den kan jo fungere sånn at det er mange som føler forpliktelser, i forhold til odelsloven. Det har i alle fall vært sånn at det er mange som har følt de forpliktelsene så hardt at de har kjøpt gården, når de egentlig ikke skulle ha gjort det. Jeg tror det finnes mange eksempler på at folk med feil egenskaper eller for liten interesse tar over rundt omkring. Så en får starte med gårdsbruk, den som har lyst, og som føler for det. Det skal ikke være ut ifra forpliktelser.» (Mann, 55 år)

Av dette sitatet ser vi at en mulig konsekvens av odelsloven blir vurdert til å være at folk som ikke har lyst, og som ikke er motivert, tar over gården. Dette fører til at folk med «feil» egenskaper kommer inn i landbruket. Innledningsvis nevnte vi Landbruks- og matdepartementets ord omkring rekruttering som gikk på at de «ønsket å rekruttere motivert, dyktig og initiativrik ungdom til bondenæringen. Det er slike egenskaper næringen trenger, og dette er den ønskede framtidige norske bonden.»

Pliktfølelsen kan også medføre negative konsekvenser når det gjelder manglende stolthet i arbeidet. Den nødvendige følelsen av verdsettelse må være til stede for at bøndene kan gjøre en god jobb.

«Det er noen som kanskje må ta over, som egentlig ikke har så veldig lyst, det

er mange av dem også, odelsgutter eller -jenter som føler at de må ta over. Det er ikke sikkert at de føler seg så stolte over det, hvis de ikke har så stor interesse for det.» (Kona til 'mann, 55 år')

Rekruttene vil i større grad føle stolthet over yrket sitt når yrkesvalget er et fritt og selvstendig valg som blir tatt ut fra egen positiv motivasjon. Dette gir selvtillit og engasjement til å jobbe for å lykkes.

Dette avsnittet tok for seg odelsloven som en negativ faktor for rekruttering ved at unge blir tvunget inn i næringen ved at de føler plikt. Det neste avsnittet tar for seg en naturlig konsekvens av dette. Ved at unge blir presset inn i næringen ved at de føler de må ta over gården, blir samtidig andre unge holdt utenfor, og landbruket blir en «ikke-tilgjengelig» næring.

Nye koster feier best ...?

Samtidig som at odelsloven blir oppfattet som noe som tvinger folk inn i bondenæringen, så blir også folk med riktig motivasjon og som har lyst, hindret i å gå inn i næringen. Søkelyset her blir satt på at odelsloven legger føringer som gjør at *hvem* som overtar, blir viktigere enn at *noen* faktisk overtar.

«Nei, jeg tror odelsloven har lagt en del hindringer, sånn at de som har hatt odelen ikke har vært det minste interessert i å overta gården, og så har det vært andre som har stått på sidelinja som gjerne kunne tenkt seg å drive. Det skulle vært litt mer liberalt, på det viset der.» (Mann, 45 år)

«Odelsloven er et vanskelig tema, jeg føler at den ikke bør gjelde så sterkt lenger. Det er sikkert mange her i landet som kunne tenke seg å drive gård, og som ikke har noe slags tilknytning til gård, og som ikke kan komme inn.» (Kvinne, 45 år)

Odelsloven blir altså sett på som et hinder for å få inn unge mennesker som har lyst til å drive gård, men som ikke har odel på en gård selv. I det ligger det en positiv vurdering av å få nye mennesker inn i landbruket, noe det neste sitatet viser:

«Det er flest odelsbruk, men vi har også noen av de som har kommet fra 'langtvek-kistan', og kjøpt seg gård. De har kjøpt noe som ligner ruiner, men de har bygget det opp, og de strever og står på, og de får det til. Det synes jeg er beundringsverdig altså.» (Kvinne, 45 år)

Dette sitatet viser at «nye koster» kan bringe med seg noe positivt, og at de som går inn i bondeyrket av fritt valg, viser motivasjon og innsatsvilje for å få det til å gå rundt.

Gjennom disse sitatene ser vi at mange bønder vurderer odelsloven som noe som får landbruket til å framstå som noe som er stengt, og som en uoppnåelig næring. Odelslov og gammel tradisjon blir vurdert til å kunne skape en situasjon der unge som ved plikt føler at de må ta over, dermed «tar opp plassen» for unge som sitter på gjerdet og gjerne vil inn, men som ikke kommer seg inn.

Fornuft og følelser

Som sagt er hovedargumentasjonen fra bøndene rundt odelsloven at odelsloven representerer en tradisjon som er avleggs, og som kan medføre uønskede situasjoner som går på at landbruket rekrutterer folk som ikke er motivert, og som har mangelfull kompetanse, i tillegg til at den hindrer folk som er motivert, og som har den riktige kompetansen til å gå inn i landbruket. Men innunder denne argumentasjonen dukker det opp et avgjørende argument, nemlig affeksjonsverdi og følelser knyttet til slektsgården.

«Jeg ser jo sånn som med den gården jeg kommer fra, for det er jo en gammel, stor gård. Jeg husker på midten av 80-tallet, da pappa sa at nå var det noen som måtte bestemme seg. Da tenkte jeg at hvis det ikke var noen andre, så måtte jeg gjøre det, selv om jeg ikke hadde noen forutsetninger for å drive den gården. Det er jo blitt litt sånn misforstått da. For jeg ser ikke for meg at den gården skulle gå ut av slekta. Det går på følelsene. Jeg forstår de som kommer fra gamle slektsgårder, at de føler sånn. De forstår jeg.» (Kvinne, tidlig i 40-årene)

Her ser vi at respondenten lot følelsene råde selv om hun i utgangspunktet ikke vurderte seg selv som kompetent til å ta over gården. Hun ser selv paradokset i sitt utsagn og at det blir som hun sier ...«litt sånn misforstått, da.» Følelser blir beskrevet som en viktig del av beslutningen om å ta over gården:

«På ett vis så er odelsloven til hinder, ja, men jeg tror at det er et veldig følelsesmessig ladet spørsmål, det der med odel. Hvis heimgården vår hadde blitt solgt på det frie markedet, og det ikke hadde vært noe odel på gården, så tror jeg at jeg hadde hatt en helt annen følelse hvis jeg hadde kommet hit på besøk igjen senere. Det spørs litt hvem som hadde kjøpt gården, og om jeg hadde blitt boende i nærheten, som nabo.» (Mann, 30 år)

Her kommer det samme poenget fram igjen ved at *hvem* som overtar står i fokus heller enn at *noen* faktisk overtar.

«Det er klart, det er både–og, det også. Gårder som har vært i generasjoner, liksom – og det plutselig kommer en ny. Men likevel så tror jeg vel egentlig at det er bedre enn at det kommer en der som ikke er interessert, og ser bare gården i – ja, forfaller ... For det er mange store

fine gårder – eller VAR før – før da, som er bare ... dårlig nå, eller som ikke er noen gård, på en måte. Nei, en bør vel kanskje være mer åpen for det. En bør vel kanskje det.» (Kvinne, 33 år)

Bønder slites mellom affeksjonsverdier og fornuft. Et gårdsbruk er en plass i stedlig og romlig forstand, og et samlingspunkt for døde og levende slektninger i symbolsk forstand. Huset er et «forfedrested» og har en historie eller «biografi» knyttet til seg (Daugstad 1999). Et gårdsbruk representerer på denne måten noe annet enn bare en bolig for mange. Det er tungt å si fra seg familiegården, men hvis det er den eneste løsningen for å opprettholde driften, er det kanskje verdt det. Eller ...?

Konklusjon

Vi har sett at over halvparten av norske bønder (56 prosent) ønsker en eller annen form for endring i odelsloven. I de kvalitative intervjuene fant vi blant dem som var negative til odelsloven, en klar argumentasjonsrekke. Odelsloven blir vurdert som noe forhistorisk som reproducerer tradisjonelle verdier og kompetanser som ikke nødvendigvis er så relevant lenger. Den kan være med å rekruttere bønder uten motivasjon og med mangelfull kompetanse. Den kan være til hinder for å rekruttere bønder utenfra med andre verdier og syn. Dette stemmer godt overens med synet på verden som stadig mer individualistisk og at unge mennesker i stadig større grad er opptatt av å ta egne valg og av å realisere seg selv. Plikt blir derfor ikke et forsvarlig grunnlag for valget. Landbruket vil på bakgrunn av dette bli styrket av at de rekruttene som kommer inn, også er de som gjør dette på bakgrunn av et fritt valg. Odelsloven blir derfor sett på som en bremsekloss fordi den kan representere en form for plikt som står i kontrast til denne utviklingen.

Beck snakker om moderniseringen som tredelt. Den er en løsrivelse fra tradisjonelle former for makt og videreføring, det er et usikkerhetsmoment med tanke på den tradisjonelle vissheten til praktisk viten, tro og grunnleggende normer, og det er en ny form for sosial integrasjon. Hvis vi skal ta teorien til Beck bokstavelig på aktørnivå, kan vi i denne sammenhengen si at odlingen står i en situasjon der moderniseringen åpner for en legitim retrettsituasjon når det gjelder å ta over gården. Odlingen blir satt fri fra gamle bånd som arbeidet og familien. Dette er selvsagt en kontrast til den høye andelen som i Levekårsundersøkelsen blant landbruksbefolkningen 2002 oppga at plikt var en viktig årsak til at de driver gården. Hvis en følger Beck videre, kjennetegnes det moderne samfunnet av at grunnleggende uformelle normer ikke lenger er virksomme. Mennesket står i en fri og ubundet relasjon til den sosiale og kulturelle konteksten som omgir deres liv. På bakgrunn av dette kan vi forvente at de odlingene som velger å ta over gården, gjør dette av egne frie valg helt uten påvirkning fra andre faktorer enn de som gagnar dem selv best. Odel er blitt et valg. Og i første omgang kan det altså ut fra intervjuene vi hadde med bøndene som var negative til odelsloven, se ut til at de fleste har slike tanker i hodet. Det beste for bondenæringen ville være om odelsloven ble åpnet opp for å følge denne trenden. Nettopp ved å gjøre det enklere å slippe andre inn i næringen og ved å la de som ikke har lyst, få en enklere vei ut av situasjonen. Samtidig ser vi altså at affeksjon, følelser for familiegården og moralsk forpliktelse står sterkt hos mange. Og disse følelsene blir vurdert som rasjonelle, legitime faktorer som grunnlag for valg. Det er dette Daugstad påpeker når hun sier at det ser ut til å være et ideal å la gårdsbruket gå til en «arving av blod». Bønder ser ut til å se på seg selv som bærere av en bygdekultur som en kan føre videre gjennom genera-

sjoner, og det vil si at man ideelt sett skal kunne spore blodsband mellom arvelater og arving. Det er altså fremdeles klare tradisjonelle føringer for folks valg. Dette står i kontrast til individualiseringsteorien.

Krange (2004) hevder at forskere på tross av en pågående individualisering finner at tradisjonelle kilder fremdeles er virksomme. Dette blir framstilt som et paradoks. Krange mener imidlertid at dette tilsynelatende paradokset oppstår fordi disse forskerne i utgangspunktet aksepterer hypotesen som sier at individualisering på det institusjonelle nivået også fører til individualisering på det individuelle. Når unge som lever i en institusjonelt individualisert verden, likevel reproducerer ulikheter langs de klassiske aksene, sprenger empirien grensene for hva nyklassikernes begreper setter oss i stand til å forstå. Dermed oppstår altså «paradokset» (Krange 2004).

Når det gjelder odelsloven, ser vi at det er faktorer som gjør at den i utgangspunktet skarpe kritikken mot loven kanskje ikke står så sterkt likevel. Det er tydelig at følelser, moralsk forpliktelse og tradisjon har en stor plass i bevisstheten til unge når avgjørelsen skal tas om de skal ta over gården eller ikke. Dette kan være faktorer som står helt utenfor odelsloven i seg selv. I NOU 2003: 26 (s. 75) står det at: «... 'slektstanken' og den følelsesmessige tilknytning til eiendommen trolig er et sterkere incitament for å holde gården i familien enn selve odelsretten.» Individualisme på det institusjonelle nivået (avskaffing av odelsloven) vil ikke nødvendigvis føre til en økende individualisering på aktørnivå. Og det er dette som også viser seg i intervjuene i denne artikkelen. Vi kan her også referere til Sverige som ikke har odelslov, men der vi likevel ser at gårdene i stor grad videreføres gjennom familien (Gulliksen 1999). Uformelle normer som

knytter seg til tradisjon, «blodsband» og moralske forpliktelser kan være viktigere enn selve loven. Som Gunnlaug Daugstad uttaler i en artikkel i *Nationen* (24.01. 2000), så er det ikke den materielle enheten som er det viktigste. Det er det materielles symbolverdi og moralske forpliktelse som teller. Det som skaper tilhørigheten og forpliktelsen, er ikke det juridiske båndet gjennom odelsloven. Konklusjonen hennes er at man kan fjerne odelsloven, men man fjerner ikke dermed forpliktelsen det ligger i å ta over et gårdsbruk og føre det videre i generasjoner. Pliktfølelsen overføres til dagens arvinger, og disse står ikke moralsk helt fritt til å la være å overta, uansett om vi har odelslov eller ikke. Så hvis man vil gjøre noe med problemet med rekruttering av «feil» type bønder og kompetanse, bør man heller ta et oppgjør med gamle verdier og en eventuell misforstått lojalitet. For hva er det som er viktigst – at gården blir drevet, eller hvem som driver den (Lønning 2000)?

Bøndenes tanker rundt odelsloven skisserer et interessant møte mellom det moderne og det tradisjonelle. De slites mellom en holdning som er «fornuftsbasert», som dreier seg om at landbruket er best tjent med en viss type rekrutter som det må gjøres rom for, og en mer «moralisk forpliktende» holdning som handler om videreføring av familiegården på basis av en sterk følelsesmessig faktor og tillærte holdninger fra en bygdekultur og en sosialiseringssprosess. Begge disse holdningene kan slå positivt og negativt ut når det gjelder opprettholdelse og vedlikehold av norsk landbruk. Artikkelen har diskutert rekruttering til et landbruk i endring. Får landbruket de rekruttene det trenger?

Med utgangspunkt i bøndenes egne vurderinger av disse spørsmålene kan man vel si at de befinner seg i en posisjon mellom det tradisjonelle og det moderne. Og vi kan vel

være enige i at virkemidlene som settes inn i arbeidet med rekruttering til landbruket, bør befinne seg en plass der det er rom for både nytt og gammelt på samme tid. Det er åpenbart at det er viktig for landbruket å komme seg ut av gamle tradisjoner ved å åpne for at «nye koster kan komme inn og feie». Nytenkning og ny kompetanse er nødvendig i en omstillingsfase. Samtidig må man ta vare på de positive elementene som ligger i tradisjoner og videreføring av kompetanse som ikke kan læres eller tilegnes. Affeksjonsverdi, personlig stolthet og moralsk forpliktelse til å videreføre familiebruket i en bedre stand enn da man selv tok over er viktige drivkrefter som man ikke skal undervurdere. Men man kan nok si at man ser en utvikling i retning av at det er blitt legitimt å stille spørsmål ved måten man rekrutterer ungdom inn i landbruket på, og det er blitt legitimt å stille spørsmål ved om de holdningene som overføres, er gode holdninger å overføre. Denne tendensen vil bli synlig både blant foreldregenerasjonen, som vil legge nye føringer inn i sosialiseringssprosessen, og blant de unge selv som vil ta opp i seg den moderne trenden ved å fristille seg når det gjelder egne valg og avgjørelser.

Referanser

Baumann, Z. (2001): *The Individualized society*, Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (1992): *Risk Society*, London: Sage Publications.

Beck, U. (1997): *Risiko og frihet*, Bergen: Fagbokforlaget.

Daugstad, G. (1999): Til odel og eige? Slektskap, jord og arv på gardsbruk i ei vestnorsk bygd, Hovedfagsavhandling, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen.

Econ analyse (2004): *Regelverk og innovasjon i landbruket*, Rapport 2004-089/2004, Oslo: Econ analyse.

Forbord, M. og Johnsen, J. P. (2004): *Political rhetoric, conception of 'the farmer', and implications for recruitment*, Paper nr. 9/2004, Trondheim: Norsk senter for Bygdeforskning.

Forbord, M. (2006): En gjennomgang av odelsloven, konsesjonsloven og jordloven og endringer i nyere tid, Notat nr. 5/2006, Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Giddens, A. (1990): *The consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1991): *Modernity and self identity. Self and society in the late modern age*, Cambridge: Polity press.

Gjerdåker, B. (2001): *Til odel og eige. Odels- og åsetesrettane gjennom eit millenium, med vekt på dei siste 250 åra*, Rapport nr. 15/2001, Oslo: NILF.

Gulliksen, H. (1999): Odelslovens virkning på bosetting og omsetning av landbrukseiendommer – en undersøkelse foretatt blant eiere av landbrukseiendommer i Hedmark og Värmland, Hovedoppgave, Institutt for økonomi og samfunnsfag, Landbrukshøgskolen på Ås.

Jervell, A. M. (2002): «Tradisjon og forandring- generasjonsskifte som rekruttering til landbruk», i T. Rødseth (red.): *Landbruket ved en korsvei*, Bergen: Fagbokforlaget, 91-108.

Krange, O. (2004): *Grenser for individualisering. Ungdom mellom ny og gammel modernitet*, Rapport 4/2004, Oslo: NOVA.

Lash, S. (1992): *Modernity and Identity*, Oxford: Blackwell.

Lønning, D. J. (2000): «Nye tider, nye utfordringer», i D. J. Lønning (red.): *Bønder i soloppgang?* Ål: Boksmia, 52-69.

Lønning, D. J. (2000): *Gøy på landet. Landbruk i ei postmoderne tid*, Oslo: Samlaget.

Løwe, T. (2004): Hvem er gårdbrukere, og hvorfor er de det? *Samfunnsspeilet* 2004, 5, Statistisk sentralbyrå.

Nielsen M. B. O. (1997): *Jord og ord*, Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.

NOU (2003:26): *Om odels- og åsetesretten*, Oslo: Statens forvaltningstjeneste.

Payne, G. og M. Williams (2005): Generalization in Qualitative Research, *Sociology* **39**, 295-314.

Rye, J. F. og O. Storstad (2004): *Trender i norsk landbruk 2004*, Rapport nr. 4/2004, Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.

Rødseth, T. (2002): «Levekår i landbruket», i T. Rødseth (red.): *Landbruket ved en korsvei*, Bergen: Fagbokforlaget.

Siverts, K. (1979): Vedlikehold og kontinuitet. En diskusjon av rekruttering til gårdsbruk på Osterøy, Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Bergen.

Sletten, B. (2004): Med odel som arv. Valgorienteringer hos odelsgutter på Vestlandet, Hovedfagsoppgave, Institutt for sosiologi, Universitetet i Bergen.

St.meld. nr. 19 (1999-2000): *Om norsk landbruk og matproduksjon*, Landbruksdepartementet.

Vågane, L. (2002): Levekårsundersøkelsen blant landbruksbefolkningen 2002, Dokumentasjonsrapport, Notater 77/2002, Statistisk sentralbyrå.